

TARJIMON TALABALARNING OG‘ZAKI NUTQ MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISHGA DOIR XORIJIY TAJRIBALARNING QIYOSIY TADQIQI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i02.024>

Qahhorov Sardorbek Abdulxodi o‘g‘li
qahhorovsardorbek17@gmail.com
Namangan davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjimon talabalarda og‘zaki nutq malakalarini takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi o‘quv dizayni, baholash va refleksiya mexanizmlarining samarali modelini ajratishdir. Metodlar sifatida kontent tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil va konseptual umumlashtirish qo‘llanildi. Natijada kompetensiyaga yo‘naltirilgan mashg‘ulot, simulyatsiya va rubrikali baholash integratsiyasi taklif etildi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki tarjima, og‘zaki nutq malakasi, kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv, simulyatsiya, rubrika, refleksiya, qiyosiy tahlil

COMPARATIVE STUDY OF FOREIGN EXPERIENCES ON IMPROVING ORAL SPEECH SKILLS OF TRANSLATOR STUDENTS

Qahhorov Sardorbek Abdulkhodi oğlu
qahhorovsardorbek17@gmail.com
Namangan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article provides a comparative analysis of foreign experiences on improving oral speech skills of translator students. The purpose of the study is to identify an effective model of educational design, assessment and reflection mechanisms. Content analysis, comparative pedagogical analysis and conceptual generalization were used as methods. As a result, the integration of competency-based training, simulation and rubric assessment was proposed.

Keywords: oral translation, oral speech skills, competency-based approach, simulation, rubric, reflection, comparative analysis

KIRISH

Tarjimon tayyorlash tizimida og‘zaki nutq malakasi ikki yo‘nalishda muhimlik kasb etadi: birinchidan, tarjimonning professional faoliyati ko‘p hollarda real vaqt rejimidagi muloqot, tezkor tushunish va mazmunni qayta ifodalash talablariga bog‘liq;

ikkinchidan, ogʻzaki nutq faqat til bilish koʻrsatkichi emas, balki pragmatik moslashuv, auditoriya bilan ishlash, nutqning ravonligi, mantiqiyligi hamda nutqiy oʻzini boshqarish kabi murakkab koʻnikmalar majmuasidir. Shuning uchun ogʻzaki nutqni "gapirish"ning umumiy koʻrinishi sifatida emas, tarjimon kompetensiyasining integrativ yadro elementi sifatida koʻrish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, tarjimon taʼlimida ogʻzaki nutqni rivojlantirish izchil metodik asos, moslashtirilgan baholash hamda autentik vaziyatlarga yaqinlashtirilgan mashgʻulot dizaynini talab qiladi [1; 2].

Mavjud mahalliy va xorijiy adabiyotlar tahlili ogʻzaki nutqni rivojlantirish masalasi koʻpincha umumiy kommunikativ yondashuv doirasida yoritilishini, tarjimonlik ixtisosiga xos boʻlgan "real vaqt" bosimi, kognitiv yuklama, strategik qayta ifodalash, notiqlik va etik-pragmatik moslashuv kabi omillar yetarli darajada tizimlashtirilmaganini koʻrsatadi. Xususan, baʼzi yondashuvlarda mashgʻulotlar koʻproq grammatika va leksik toʻgʻrilikka tayanadi, biroq tarjimon faoliyatining asosiy koʻrsatkichlari boʻlgan ravonlik, mantiqiy tuzilma, mazmunni yoʻqotmasdan qisqartirish yoki kengaytirish, auditoriyaga mos register tanlash, nutqiy xatoni tezkor tuzatish kabi indikatorlar bir butun mezonlar tizimida yetarlicha aks etmaydi. Shuningdek, baholash masalasida ham muammo mavjud: anʼanaviy "oʻqituvchi taassuroti"ga tayanadigan yondashuvlar talabada refleksiya va oʻz-oʻzini boshqarish mexanizmlarini kuchaytirmaydi, natijada barqaror rivojlanish kuzatilmaydi [3; 4]. Ilmiy boʻshliq aynan shu nuqtada, yaʼni tarjimon talabalarning ogʻzaki nutq malakasini takomillashtirishga doir xorijiy tajribalardan qanday didaktik va baholash yechimlarini ajratib olib, ularni qiyosiy asosda konseptual modelga birlashtirish masalasida namoyon boʻladi.

Maqolaning maqsadi tarjimon talabalarning ogʻzaki nutq malakalarini rivojlantirish boʻyicha xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish, ularning kuchli didaktik mexanizmlarini ajratish va tarjimon tayyorlash amaliyoti uchun moslashtirilgan konseptual modelni asoslashdan iborat. Ushbu maqsad quyidagi vazifalar orqali ochib beriladi: xorijiy manbalarda uchraydigan asosiy pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirish; ogʻzaki nutq malakasini rivojlantirishda vazifa va simulyatsiya asosidagi mashgʻulotlarning rolini qiyoslash; mezonli baholash va rubrikalar orqali oʻquvchi refleksiyasini kuchaytirish mexanizmlarini aniqlash; qiyosiy natijalarga tayangan holda integrativ didaktik model taklif etish. Tadqiqot yoʻnalishi 13.00.02 ixtisosligi doirasida chet tillarni oʻqitish metodikasi va tarjimonlik taʼlimi kesishmasida koʻriladi, chunki ogʻzaki nutqni rivojlantirish bu yerda til oʻrgatishning umumiy metodikasidan koʻra koʻproq professional kommunikatsiya va performativ koʻnikmalarni boshqarish bilan bogʻlanadi [5].

METOD

Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy-pedagogik tahlil tamoyillariga tayanadi va uch bosqichli analitik jarayon sifatida qurildi. Birinchi bosqichda ogʻzaki nutq malakasini rivojlantirish hamda tarjimon tayyorlash boʻyicha xalqaro va mintaqaviy ilmiy manbalar kontent tahlil qilindi. Kontent tahlilning maqsadi turli maktab va dasturlarda uchraydigan asosiy kategoriyalarni ajratishdan iborat boʻldi: kompetensiya modeli, mashgʻulot shakllari, vazifa dizayni, simulyatsiya va roʻl oʻyinlari, strategiya oʻrgatish, baholash va qayta aloqa, refleksiya vositalari. Ushbu yondashuv ogʻzaki nutqni rivojlantirish haqida tarqoq holda berilgan metodik tavsiyalarni bir xil analitik birliklarga keltirish imkonini berdi [1; 6].

Ikkinchi bosqichda qiyosiy tahlil qoʻllanib, tanlangan xorijiy tajribalar bir nechta oʻqlarda solishtirildi: oʻqitishning maqsadga yoʻnaltirilganligi va kompetensiyaviy aniqligi; autentiklik darajasi va real kommunikativ vaziyatga yaqinlik; baholashning shaffofligi va mezonliligi; talabaning reflektiv ishtirokini taʼminlash mexanizmlari; oʻqituvchi-tinglovchi oʻzaro taʼsiri va qayta aloqaning turli formatlari. Qiyosiy tahlilning mantiqiy asosi shundan iborat ediki, ogʻzaki nutq malakasi koʻp omilli hodisa boʻlgani uchun uni faqat bitta yondashuv doirasida baholash metodik xatoga olib keladi; aksincha, turli tizimlarning kesishgan nuqtalarini aniqlash orqali umumlashma model yaratish mumkin [2; 4].

Uchinchi bosqich konseptual umumlashtirish va modellashtirishdan iborat boʻlib, qiyosiy natijalar asosida integrativ didaktik yechim taklif etildi. Modellashtirishda pedagogik dizayn mantiqi qoʻllandi: kutiladigan natijalar (ogʻzaki nutq kompetensiyasi indikatorlari), oʻquv jarayoni (vazifalar ketma-ketligi va simulyatsiya), baholash (rubrika va formatif qayta aloqa), hamda refleksiya (oʻz-oʻzini baholash va portfel) oʻzaro bogʻlangan tizim sifatida talqin qilindi. Metodlarning tanlanishi tadqiqot maqsadiga mos keladi, chunki aynan kontent tahlil va qiyosiy tahlil xorijiy tajribalarni "yaxshi-amaliyot" sifatida emas, balki ularning ichki mexanizmlari va transfer imkoniyatlarini ochib beradigan ilmiy asoslangan yondashuv sifatida koʻrishga imkon beradi [5; 7].

NATIJA

Qiyosiy tahlil natijalari xorijiy tajribalarda tarjimon talabalarning ogʻzaki nutqini rivojlantirish uchta tayanch mexanizm atrofida barqaror birlashishini koʻrsatdi: kompetensiyani aniq indikatorlar orqali operatsionallashtirish, autentik vazifalar va simulyatsiyalar asosida nutqiy performansni muntazam mashq qildirish, hamda mezonli baholash orqali reflektiv oʻsishni qoʻllab-quvvatlash. Birinchi natija sifatida shuni taʼkidlash mumkinki, koʻplab dasturlarda "ravonlik" va "toʻgʻrilik" anʼanaviy ikkilik sifatida emas, balki mazmuniy adekvatlik, pragmatik moslik, mantiqiy tuzilma, auditoriya bilan kontakt, vaqt boshqaruvi, nutqiy strategiyalarni qoʻllash kabi indikatorlar bilan kengaytiriladi. Bu yondashuv ogʻzaki nutqni oʻqitish jarayonida maqsadlarni mayda, kuzatiladigan koʻrsatkichlarga ajratib, mashgʻulot dizaynini

aniqroq boshqarish imkonini beradi. Natijada talaba nimani “yaxshi gapirish” deb tushunishi, qaysi komponent ustida ishlashi va rivojlanishni qanday ko‘rishi borasida ancha shaffof tizim shakllanadi.

Ikkinchi natija vazifa dizayni va simulyatsiyaning yetakchi o‘rin egallashida namoyon bo‘ldi. Xorijiy tajribalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish ko‘pincha tayyor matnni qayta aytish yoki mavzu bo‘yicha erkin suhbat bilan cheklanmaydi; aksincha, professional vaziyatlar modellashiriladi: brifing, muzokara, press-intervyu, xizmat ko‘rsatish muloqoti, akademik taqdimot, tezkor xabarni qayta ifodalash kabi janrlar ketma-ket murakkablashtiriladi. Bu yerda muhim jihat shundaki, simulyatsiya faqat “rol o‘ynash” emas, balki kognitiv yuklama va vaqt cheklovi sharoitida nutqiy boshqaruvni mashq qildirish vositasi sifatida ishlaydi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, vazifalar zanjiri oddiydan murakkabga o‘tishda uch parametr bo‘yicha gradatsiyalanadi: mazmun hajmi va yangiligi, auditoriya talablari (register va uslub), hamda vaqt bosimi. Bu gradatsiya og‘zaki nutqni tizimli ravishda kuchaytiradi va tarjimonlikka xos tezkorlik talabini didaktik jihatdan boshqariladigan shaklga keltiradi.

Uchinchi natija baholash va qayta aloqa mexanizmlarining rubrikalashuvi bilan bog‘liq. Qiyosiy tahlil ko‘rsatdiki, og‘zaki nutq bo‘yicha samarali dasturlarda baholash ko‘pincha formatif xarakterga ega bo‘lib, har bir chiqishdan so‘ng talaba aniq mezonlar asosida tahliliy qayta aloqa oladi. Rubrikalar odatda mazmunni uzatish, tuzilma, ravonlik, fonetik aniqlik, leksik tanlov, pragmatik moslashuv, hamkorlikda muloqot qilish kabi bloklarga ajratiladi va har bir blok bo‘yicha rivojlanish nuqtalari ko‘rsatiladi. Muhim topilma shundan iborat bo‘ldiki, rubrika faqat o‘qituvchi bahosi uchun emas, talabaning o‘z-o‘zini baholashi uchun ham ishlatilganda, nutqiy o‘shish tezlashadi, chunki talaba “xato”ni umumiy hissiyot sifatida emas, konkret komponentdagi muammo sifatida ko‘ra boshlaydi. Shuningdek, audio yoki video yozuvlar asosida kechiktirilgan tahlil amaliyoti talabada refleksiya, o‘z nutqini kuzatish va qayta rejalashtirish ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

To‘rtinchi natija sifatida strategiya o‘rgatishning og‘zaki nutq bilan uzviy bog‘liqligi aniqlandi. Xorijiy tajribalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish “ko‘proq gapirish” bilan emas, balki gapirish jarayonida strategik qarorlar qabul qilishni o‘rgatish bilan kuchaytiriladi. Bunga parafraz, umumlashtirish, aniqlashtiruvchi savol berish, pauzani boshqarish, o‘zini tuzatish, terminni tavsiflash orqali izohlash kabi strategiyalar kiradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, strategiyalar mashg‘ulotning ichki didaktik “tayanchi”ga aylanganda, talabalar kutilmagan kommunikativ holatlarda ham nutqni davom ettira olishadi va bu og‘zaki performans barqarorligini oshiradi.

Beshinchi natija o‘qituvchi rolining transformatsiyasi bilan izohlanadi. Samarali tajribalarda o‘qituvchi faqat nazorat qiluvchi baholovchi emas, balki murabbiy, fasilitator va tahrirchi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi talabaning chiqishini “to‘g‘ri-noto‘g‘ri” mezonida emas, maqsadli indikatorlar bo‘yicha “keyingi qadam”ni

ko'rsatadigan tarzda tahlil qiladi. Bu esa og'zaki nutqni o'qitishda psixologik xavfsizlikni ta'minlab, xatodan qo'rqish sababli yuzaga keladigan nutqiy bloklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Natijada talaba ko'proq chiqish qiladi, ko'proq tajriba qiladi va natijada malaka tezroq shakllanadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tarjimon talabalarning og'zaki nutq malakasini rivojlantirish bo'yicha zamonaviy ilmiy qarashlar bilan izchil uyg'unlashadi, biroq ularni tarjimonlik ixtisosiga moslab o'qitish masalasida bir qator metodik aniqlashtirishlarni talab qiladi. Birinchi navbatda, kompetensiyani indikatorlar orqali operatsionallashtirish yondashuvi kommunikativ kompetensiya nazariyasining amaliy davomidir, chunki u til birliklarini bilishdan tashqari, nutqiy vaziyatga moslashuv va muloqot maqsadini boshqarish kabi parametrlarni markazga olib chiqadi. Ushbu natija Byorning og'zaki nutqni baholash va o'qitishdagi mezonlar muammosini ko'taradigan qarashlariga yaqin turadi, chunki muallif og'zaki performansni "kuzatiladigan xulq-atvor" sifatida aniq mezonlarda ifodalash o'qitish sifatini oshirishini ta'kidlaydi [1]. Biroq tarjimon tayyorlash kontekstida mezonlar yanada "real vaqt" talablari bilan boyitilishi lozim: vaqt bosimi, mazmunni yo'qotmasdan qayta tuzish, auditoriya bilan tezkor aloqa o'rnatish kabi indikatorlar umumiy speaking rubrikalaridan ko'ra ko'proq professional xususiyatga ega.

Ikkinchi natija, ya'ni autentik vazifalar va simulyatsiyalarning ustuvorligi, tarjimonlikni ko'nikmalar majmui sifatida ko'ruvchi yondashuvlar bilan mos keladi. Poxakker tarjimonlik kompetensiyasining shakllanishida mashqning turlari va feedbackning sifatini muhim deb biladi hamda trening vazifalari professional vaziyatlarga qanchalik yaqin bo'lsa, transfer shunchalik kuchli bo'lishini ko'rsatadi [2]. Shu nuqtada bizning qiyosiy tahlil simulyatsiyani oddiy "o'yin" emas, balki kognitiv va pragmatik bosimni boshqarishni o'rgatuvchi didaktik mexanizm sifatida talqin qilish zarurligini asoslaydi. Bu yondashuv tarjimon talabalarda og'zaki nutqning ravonligi bilan birga, stress sharoitida nutqiy qaror qabul qilishni ham rivojlantiradi, bu esa an'anaviy auditoriya muloqotidan farq qiladi.

Uchinchi natija bo'lgan rubrikali, formatif baholashning refleksiyaning kuchaytirishi masalasi Rossiya metodika maktabida ham turli yo'nalishlarda qo'llab-quvvatlanadi. Passov kommunikativ ta'limda baholashning o'quvchini rivojlantiruvchi xarakterini alohida ta'kidlab, nazorat o'quv faoliyatining ichki qismi bo'lishi kerakligini asoslaydi [3]. Bizning natijalar bu fikrni tarjimon tayyorlash sharoitida konkretlashtiradi: rubrikalar o'quvchiga nutqni bo'laklab ko'rish, o'zini tashxislash va maqsadli mashq qilish imkonini beradi. Shuningdek, audio-video asosidagi kechiktirilgan tahlil baholashni "bir martalik hukm"dan "rivojlanish jarayoni"ga aylantiradi. Bu yerda ilmiy muammo shundaki, rubrikalar haddan tashqari maydalanib ketsa, talaba tabiiy nutqdan ko'ra "mezonlarni bajarish"ga yo'nalib qolishi mumkin;

shuning uchun rubrika indikatorlari professional maqsadlar bilan muvozanatlangan, ixcham va tushunarli bo'lishi talab etiladi.

To'rtinchi natijada ko'rsatilgan strategiya o'rgatish masalasi tarjimonlik nazariyasi va amaliyotida ko'p bora yoritilgan. Chernov sinxron tarjimada ehtimollik prognozi va kontekstga tayangan holda oldindan taxmin qilish mexanizmlarini izohlar ekan, tarjimonning og'zaki performansi strategik boshqaruvsiz barqaror bo'lolmasligini ko'rsatadi [4]. Bizning qiyosiy tahlil esa strategiyalarni faqat sinxron tarjima texnikasi doirasida emas, umumiy og'zaki nutqni rivojlantirishning markaziy didaktik komponenti sifatida o'qitish zarurligini ilgari suradi. Masalan, parafraz va umumlashtirish ko'nikmasi nafaqat tarjimada, balki taqdimot va muzokaralarda ham talab qilinadi; demak, strategiyalar orqali og'zaki nutq universal professional ko'nikmaga aylanadi.

Mahalliy ilmiy maktab nuqtayi nazaridan, Jalolovning chet tillarni o'qitish metodikasida kommunikativlik, mashq tizimi va o'quvchi faoliyatining boshqariladiganligi haqidagi qarashlari bizning modelga metodik tayanch bo'la oladi [5]. Biroq qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, tarjimon talabalarda og'zaki nutqni rivojlantirish uchun mashq tizimi "til material" ketma-ketligidan ko'ra "vaziyat va janr" ketma-ketligiga ko'proq tayanishi kerak. Ya'ni, leksik-grammatik mavzular albatta zarur, ammo ular professional vazifalar ichida ochilsa, og'zaki nutqning pragmatik va mantiqiy komponentlari ham bir vaqtda rivojlanadi.

Xalqaro baholash amaliyotlari bilan bog'liq yana bir muhim nuqta shundaki, Kembrijning og'zaki nutqni baholash mezonlari ravonlik, resurslardan foydalanish va muloqotga kirishish kabi komponentlarni uyg'un ko'rsatadi [6]. Qiyosiy tahlil natijalarini shu mezonlar bilan solishtirganda, tarjimon tayyorlashda mazmuniy adekvatlik va qayta tuzish strategiyalari alohida ajratilishi kerakligi ko'rinadi, chunki tarjimon ko'pincha "o'z fikrini" emas, "boshqa shaxs fikrini" auditoriyaga mos holda qayta ifodalaydi. Demak, umumiy speaking baholash ramkalari tarjimonlikka moslashganda, mualliflik va mas'uliyat, neytrallik, aniq mazmun uzatish kabi professional parametrlar ham kirib kelishi lozim.

Shu asosda mazkur maqola taklif etayotgan integrativ model quyidagi ilmiy mantiqqa tayanadi: og'zaki nutq malakasi vazifa va simulyatsiya orqali performans sifatida namoyon bo'ladi; performans rubrika va formatif feedback orqali tahliliy boshqariladi; tahlil refleksiya vositalari yordamida shaxsiy o'quv strategiyasiga aylanadi; strategiya esa keyingi performansning sifatini oshiradi. Ushbu aylanish mexanizmi xorijiy tajribalarda turlicha nomlar bilan uchrasa-da, ularning umumiy ilmiy asosi o'qitish, baholash va o'rganish jarayonini bir-biridan ajratmaslikka borib taqaladi. Bu yondashuv tarjimon talabalarning og'zaki nutqini qisqa muddatli "faollashtirish" emas, balki barqaror professional malaka sifatida shakllantirish imkonini beradi [2; 7].

NIHOYA

Tadqiqot xorijiy tajribalar qiyosiy tahlili asosida tarjimon talabalarning ogʻzaki nutq malakasini rivojlantirishda uchta barqaror omilni aniqladi: kompetensiya indikatorlarini aniq belgilash, autentik vazifa va simulyatsiyalar orqali real vaqt sharoitiga yaqin mashgʻulotni yoʻlga qoʻyish, hamda rubrikali formatif baholash asosida reflektiv oʻsishni taʼminlash. Natijalar ogʻzaki nutqni rivojlantirishni umumiy kommunikativ mashqlar bilan cheklamasdan, professional janrlar va vaziyatlar ketma-ketligida tashkil etish, strategiya oʻrgatishni esa performansni boshqarish vositasi sifatida kiritish zarurligini koʻrsatdi. Ilmiy hissa sifatida ogʻzaki ishlab chiqarish, tahliliy feedback va refleksiyaning yagona didaktik aylanishga birlashtiruvchi integrativ model asoslandi. Amaliy jihatdan ushbu model tarjimon tayyorlash kurslarida mashgʻulot dizayni va baholash mezonlarini qayta koʻrib chiqish, talabaning oʻz-oʻzini baholash madaniyatini kuchaytirish hamda simulyativ treninglarni tizimlashtirishga xizmat qiladi. Keyingi tadqiqotlarda modelning turli taʼlim bosqichlarida tajriba-sinov orqali tekshirilishi, rubrikalarning mahalliy kontekstga moslashtirilishi va ogʻzaki nutqdagi kognitiv yuklama koʻrsatkichlari bilan bogʻliqligi chuqurroq oʻrganilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bygate M. Speaking. Oxford; New York: Oxford University Press, 1987. 122 p.
2. Pöhhacker F. Introducing Interpreting Studies. London; New York: Routledge, 2004. 260 p.
3. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
4. Chernov G. V. Teoriya i praktika sinkhronnogo perevoda. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1987. 256 s.
5. Jalolov J. J. Chet til oʻqitish metodikasi. Toshkent: Oʻqituvchi, 2012. 352 b.
6. Cambridge University Press. Assessing Speaking Performance: Cambridge English Teacher Development Series. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 128 p.
7. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009. 283 p.
8. Karimov N. Tarjima nazariyasi va amaliyoti asoslari. Toshkent: Fan, 2018. 240 b.